

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARDAGI IBORALARNING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

*D. Baxronova*¹, *D. Abdukabirova*²

Annotatsiya:

Maqola ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlarini o'rganadi. Unda tilning madaniyat va jamiyat bilan bog'liqligi, shuningdek, frazeologik birliklarning tillararo tarjimasida uchraydigan muammolar haqida so'z boradi. Shuningdek, frazemalarning til va madaniyatlar orasidagi aloqalarni ko'rsatuvchi muhim vosita ekanligi ta'kidlanadi. Maqola shuningdek, har ikki tildagi madaniy timsollar va frazeologik birliklarning o'xshash va farqli jihatlarini ham tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: lingvomadaniyat, frazeologik birliklar, tillararo tarjima, til va madaniyat, ingliz tili, o'zbek tili, madaniy timsollar, tilshunoslik, lingvokulturologiya, idiomalar

doi: <https://doi.org/10.2024/9nda3h69>

Kirish

Olamning badiiy manzarasi haqida gap ketar ekan, avvalo, til madaniyatning asosiy elementi ekanini e'tirof etish joiz. Yani, til xalqning ko'p asrlik tajribasi asosida shakllangan insonlarning borliqqa nisbatan munosabatini belgilab beruvchi, xalqning milliy xususiyatlarini o'zida mujassam etuvchi hodisa hisoblanadi.³ Biz madaniyati rijovlanib borayotgan dunyoda yashar ekanmiz, mamlakatlar o'rtasida ijtimoiy-siyosiy, ilmiy, madaniy va ma'rifiy, xalqaro aloqalarining tobora o'sib borishi sababli tilshunoslikda ham zamonaviy sohalar yaratildi va shu kungacha o'rganilib kelinmoqda. Aynan shunday muhim va yangi yo'nalishlardan biri bu lingvokulturologiya bo'lib, tilshunoslikning zamonaviy sohalaridan hisoblanadi. Madaniyat va til fanlarining negizida XX asr oxirlariga kelib lingvokulturologiya fani yuzaga keldi. U madaniyat va lingvistika fanlaridan obyektga yondoshuviga ko'ra farq qilishi bilan ajralib turadi.

Bizning o'zbek xalqimiz o'zining maqol-u matallari, ma'nodor, hikmatli so'zlari va iboralarini o'z o'rnida qo'llay oladigan va asarlarida frazemalardan to'g'ri foydalana biladigan xalq hisoblanadi. Hozirgi vaqtda frazeologik birliklarni madaniy ma'lumotlarning uzatuvchisi hamda madaniy qadriyatlar, etalonlar, naqshlar timsollari sifatida o'rganishga qaratilgan tadqiqotlar o'ta dolzarb bo'lib qoldi, chunki ular eng madaniyatga xos va milliy ahamiyatga ega lingvistik birliklardir. Ma'lumki, frazeologik birliklar bu tilda so'zlashuvchi xalqning ma'naviy madaniyati, urf-odatlarini, kasbi, turmush tarzi, o'tmishi, intilishlari,

¹ *Baxronova Dilrabo Keldiyorovna, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti professori, DSc*

² *Abdukabirova Dilnoza Ismoil qizi, Samarqand davlat chet tillari instituti mustaqil izlanuvchi doktoranti*

³ Usmonov, F.F. (2019). LINGUOCULTURAL COMPETENCE AS THE MEANS OF IDENTIFYING IMAGES IN FIXED SIMILIES. Theoretical & Applied Science, (5), 17-20.

voqelikka munosabati bilan uzviy bog'liqdir. Jahon tilshunosligida frazeologiya sohasi hali ham keng va tor ma'noda tushuniladi. Frazeologizmlar haqida keng tushunchaga ega bo'lgan olimlar ularning qatoriga maqol, matal, aforizm va boshqa turg'un birliklarni ham kiritadilar. Tor fikrli frazeologiya tarafdorlari esa integral ko'chma ma'noning turg'un birliklarini o'rganish bilan cheklanadi.

Lingvokulturologiyaning asosiy tushunchasi, shubhasiz, madaniyat tushunchasidir va uning birliklari yani so'z birikmasi, frazalar, maqollar, paremiyalar uning "lingvografemalari" deb ataladi. Lingvografemalardan eng ko'p iste'molda qo'llanuvchi va madaniyatni yorqin aks ettiruvchi birligi frazalar sanaladi. U o'zbek tilida turg'un holatdagi, tarixiy rivojlangan ularning ma'daniyatini, qadriyatini o'zida namoyon etuvchi lisoniy birlikdir.¹ Ularning tarjima qilinish jarayonidagi asosiy muammo bu uning ekvivalentlari (ibora - murakkab so'z, turli qo'shimchalar va boshqalar) o'rtasida hali ham kichik formal farqlar mavjudligi va bu ba'zan tarjimalarini yoki ularning analoglarini topishda juda qiyinchilik tug'dirib kelishidir. Masalan, o'zbek tilidagi "qo'yniga qo'l solmoq" so'zining o'zbekcha ekvivalenti "to have a finger in every pie" - gap tuzilishining tarjimasiga teng (bu o'zbek tilida ancha keng tarqalgan). Frazeologik birlik ma'nosida shakllangan so'z so'zning to'liq yoki qisman qo'llanishidan kelib chiqadi. Misol uchun, kimningdir fikrlarini tushunishga urinish, uning nima ma'noda ishlatilinganini aniqlashga o'xshaydi. Natijada, erkin so'z birikmalari tushunilgan ma'noga o'xshash boshqa tarkibni ifodalash uchun birlashtiriladi va qurilma idiomaga aylanadi. Xuddi shu frazeologik birlik ham qo'shma, ham ifodali bo'lishi mumkin. Bu hodisa ancha keng tarqalgan bo'lib, asosan frazeologizmdagi strukturaning nisbatini o'zgartirish orqali sodir bo'ladi. Masalan, "ko'nglini ko'tarmoq" ingliz tilidagi "cheer" - o'rnatilgan birikmali frazeologizm; lekin ingliz tilida bunday bo'lmaydi, chunki uning ma'nosi tubdan o'zgaradi: "*She take great care of Everything - got care of children.*" balki frazeologik birlikning doimiy komponenti sifatida ularning mavjudligi morfemalari ham o'rin olgan. Chunki morfemalar leksemalar bilan bir qatorda idiomaning ichki grammatik tuzilishi hisoblanadi. Faqat gapga bog'lanib qo'shilgan qismlar idiomaning ifoda rejasiga kirmaydi. Masalan, "*shumliging o'zingning boshingga yetsin*" - "*let your ideas be in your head*" iborani idiomaga, uslubiy ifoda, leksema va morfemalarni ifodalovchi tuzilma sifatida tushunish kerak; Bu frazeologizmdagi qo'shma gapga kesim sifatida bog'lanib qo'shiladi; Demak, u idiomaning ifoda tarkibiga kirmaydi.

Tahlil

Asar kategoriyasi asosiy madaniy universalliklardan biri bo'lib, u har bir xalqning yaxlitligidagi manzarasini, xususan, milliy tilning lingvistik rasmini aks ettiradi. Bu turli tillarning universalligini ko'rsatib beruvchi til vositalarini taqqoslash, ularning tuzilmalarini solishtirish, o'xshashlik va farqlarni aniqlash imkonini beradi. Ushbu holat tadqiqot ishimizning mavzusini dolzarb qiladi. Biz o'zbek va ingliz tillarining frazeologik lug'atlaridan tanlab olingan "ish" kategorik ma'noli bir qator o'zbek va ingliz tillarining idiomalarini tahlil qildik.

- **get/go/set to work (on smth)** – ishga kirishmoq
- **a bad workman quarrels with his tools** -yomon kosib bigiz tanlar
- **out of work** - ishsiz, bekor
- **many hands make light work** – ko'pdan quyon qochib kutilmas
- **no bees, no honey, no work, no money** – mashaqqatsiz baxt kelmas, mehnatsiz taxt kelmas
- **care killed the cat** - ish qaritmaydi, balki g'am qaritadi
- **such carpenters, such chips** - mol egasiga o'xshamasa, harom o'ladi

¹ Sherboyeva Guljahon Oybek qizi, O'zbek tili frazemalarining lingvokulturologik xususiyatlari. Talqin va tadqiqot ilmiy-uslubiy jurnali.2023.-B.26

• **if you agree to carry the calf they'll make you to carry the cow** - yog'oshning bo'shini qurt yer; daraxtning mo'rtini qurt yer

• **burn the candle at both ends** - kuchini bekorga sarflamoq, kuch berib ishlamoq

• **burn the midnight oil** - kechasi bilan uxlamasdan ishlamoq

Shunday qilib, tillar o'z ma'nolari bilan bir asl manbaga qaytsa, o'zbek tiliga ham, ingliz tiliga ham tanish bo'lib qolgan bunday iboralarning majoziy va uslubiy jihatdan o'xshashligi haqida gapirish mumkin bo'ladi va deyarli ularning kelib chiqishi haqida o'ylash shart emas. Biroq, tildan tilga tarjima ko'pincha o'zgaradi, bu ingliz va o'zbek tillari uchun juda qiziq hodisa. Shunday qilib, biz quyidagi idiomalardagi tasvirlarning farqini ko'ramiz:

• **to make a mountain out of a molehill** - pashshadan fil yasama

• **a piece of cake** - Oddiy masala

• **don't be like the mouse** - aha, qo'lga tushding-mi, ajab bo'ldi!

• **has the cat got your tongue?** - nima tilingizni yutib yubordingizmi?

• **off one's own bat** - nima bolsa bo'lar

Shunisi e'tiborga loyiqki, zoonimlar asosidagi obrazli lingvistik birliklar asosan milliy o'ziga xoslik bilan ajralib turadi. Turli xalqlar bir xil hayvonlarni turli tushunchalar bilan bog'lashlari va ularga turli xil kontseptual xususiyatlarni berishlari bilan izohlanadi. Buni ingliz, o'zbek tillarining qiyosiy to'plam ifodalari bilan ko'rsatish mumkin:

English	Uzbek
work as a horse	Eshakdek ishlamoq
eat like a horse	Bo'ridek yemoq
as silly as a goose, as silly as sheep	tovuqmiyya
as strong as a horse	Fildek kuchli
to swim like a duck	Baliqdek suzmoq
as tame as a dog, as gentle as a lamb	Mushukdek muloyim, qo'ydek yuvosh
As coward as a chicken	Quyondek qo'rqqoq
as hungry as a bear	Bo'ridek och

Keltirilgan misollar shuni isbotlaydiki, turli tillarda bir xil kontseptual xususiyatlar butunlay boshqacha assotsiatsiyalarni uyg'otuvchi mutlaqo boshqa obrazlar orqali ifodalanadi va buni milliy dunyo idrokining o'ziga xos xususiyatlari bilan izohlash mumkin.

Muhokama va natijalar

Yuqoridagi iboralar kabi tilimizda uchraydigan boshqa iboralarni ham to'g'ri tushinish va madaniyat elementlarini o'zida aks ettirish uchun bir-biriga qarama qarshi bo'lgan ikki xil faktorni e'tiborga olish lozim. Masalan, ba'zi hayvonlar ikki tilda ham ramziy ma'noga ega bo'lganligi umumiy ma'lumotdir. Masalan: Arslon - kuch-qudrat ramzi; Bo'ri - makkorlik ramzi; Tulki - ayyorlik ramzi; Mushuk - sehrning ramzi; Boyqush - donolik ramzi; It - sodiqlik ramzi; Qo'zi - itoatkorlik ramzi; Kabutar - tinchlik ramzi. Ta'kidlash joizki, ramzlar obrazlilikni ifodalashning qudratli vositalaridan biri bo'lib, madaniy ma'lumotlarni yetkazishda, tilning milliy-madaniy o'ziga xosligini ifodalashda eng muhim o'rin tutadi. Bundan tashqari, lingvokulturologiyaning yo'nalishlaridan biri til va madaniyatda ramzlardan foydalanishga qaratilgan. Ba'zi olimlarning fikricha, madaniyat "ramziy olam" bo'lib, uning ayrim elementlari o'ziga xos etnik ma'noga ega bo'lib, xalqlarning timsoliga aylanadi. Ramzlarning madaniy ahamiyati bu sohada olib borilgan ko'plab tadqiqotlar bilan isbotlangan. Shu o'rinda A.A. Potebnya (1988), V.V. Vinogradov (1976), Yu.M. Lotman (1982,

1996), A.F.Losev (1982), V.Terner (1983), E.Kassirer (1957), N.Frye (1965), Djusupov (2006, 2011) kabi nufuzli olimlarni eslash kifoya.

Xulosa

Yuqoridagilardagi fikrlardan xulosa qilgan holda aytadigan bo'lsak, til madaniyat ko'zgusi sifatida madaniyatga xos birliklarini o'zida namoyon qiladi. Lingvokulturemalar esa o'z navbatida til vositasida namoyon bo'ladi. Frazemalarda biz til shakllanishining tarixiy belgilarini ko'ramiz va til rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan madaniyat va ta'limning o'ziga xos xususiyatlarini topamiz. Til va madaniyatning murakkab integratsiya jarayonida frazemalarning til vositasida madaniyatni namoyon etishi tilning madaniyat bilan uzviy aloqada ekanini tasdiqlaydi. Demak, ingliz va o'zbek tilning madaniyati haqida ma'lumot olish uchun tilda qo'llanuvchi frazeologik birliklarni tadqiq etish zarurligi ushbu maqola orqali o'z tasdig'ini topdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1]. Usmonov, F. (2019). *Linguocultural competence as the means of identifying images in fixed similies. Theoretical & Applied Science, (5), 17-20.*
- [2]. Sherboyeva Guljahon Oybek qizi, O'zbek tili frazemalarining lingvokulturologik xususiyatlari. *Talqin va tadqiqot ilmiy-uslubiy jurnali. 2023.-B.26*
- [3]. Sherboyeva G. *Linguistic heritage and development of linguistics. 134-137. Andijon. 2023*
- [4]. Butaev Sh. *English-Uzbek, Uzbek-English Dictionary. Tashkent. "O'qituvchi". 2013*
- [5]. Tuxtaxodjayeva N.A. "Badiiy tarjimada lingvokulturalarning ifodalanishi" (ingliz va o'zbek tillari misolida). *Фан док.дущ. автореф. – Т., 2017*